

ДИМИТРИЯ МИТЕВА, редовен докторант
ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ – ВАРНА

**ТЕНДЕНЦИИ ВЪВ ВЗАИМНАТА ЗАВИСИМОСТ НА РЕПУБЛИКАНСКИЯ БЮДЖЕТ
СЪС СТОПАНСКАТА КОНЮНКТУРА В БЪЛГАРИЯ**

**TENDENCIES IN THE INTERRELATION BETWEEN THE REPUBLIC BUDGET AND THE
ECONOMIC CONJUNCTURE IN BULGARIA**

DIMITRIA MITEVA, Ph.D. student
UNIVERSITY OF ECONOMICS - VARNA

Abstract: The article discusses the international environment perspectives and their impact on the republic budget in Bulgaria. It is emphasized that the forthcoming financial crisis exerts influence in a heterogeneous way on the national economy over the period 1998-2007. It drives up the budget surplus except in 2003 when a budget deficit is registered. Our examinations show that the leading indicators for economic conjuncture grow at a high average annual rate. Their impact, however, measured through the correlation analysis, weakly influence the revenues compared to a more substantial effect on the expenses. The import of goods and services and the increase of the average salaries and wages ratio are directly related with it.

Keywords: international environment, republic budget, interrelations, economic conjuncture, correlation analysis.

* Научната статия е разработена по научен проект НР – 16, финансиран от целева субсидия от Държавния бюджет за научна дейност.

Въведение

Развитието на международната икономическа среда, както и на финансовата криза оказва влияние върху републиканския бюджет и свързаната с него стопанска конюнктура. Връзката между тях е сложна и двупосочна. Това защитава научната позиция, че взаимната зависимост на републиканския бюджет със стопанската конюнктура е с непреходна актуалност.

Научната цел на тази статия е анализ на тенденциите на републиканския бюджет и на стопанската конюнктура във връзка с измерване на силата на тяхната зависимост с методите на корелационния анализ.

1. Тенденции в международната среда и републиканския бюджет

Развитието на републиканския бюджет се основава на произведения брутен вътрешен продукт в рамките на промени на международната икономическа среда. Глобалните тенденции в развитието на световната икономика претърпяха коренна промяна през 2007 г. Причина за това е настъпилата през лятото на 2007 г. криза на пазара на високо рисковите ипотечни кредити в САЩ.¹ Развитието на кризата на високо рисковите ипотечни кредити в САЩ оказва влияние на глобалната икономическа активност през втората

¹ Годишен отчет на БНБ, 2007, с.12-19

половина на 2007 г. и особено през четвъртото тримесечие, когато прирастът на световната търговия спадна до 5,1% на годишна база при средно 7,2% за периода януари – септември на същата година.

В Евророната икономическия растеж спадна от 0,8% на 0,4% на тримесечна база през четвъртото тримесечие на 2007 г. Под влияние на международните цени на основните суровини и селскостопански продукти, хармонизираната инфлация в Евророната нарастна до 3,1% в края на 2007 г. Това даде основание на Европейската централна банка да възприеме политика за повишаване на основните лихвени проценти. Лихвеният процент при основните операции на рефинансиране в края на 2007 година нарасна до 4%.

През 2007 г. фондовите пазари продължиха да се характеризират с висока амплитуда на колебание. Всичко това оказва влияние на икономиката на България, която е отворена към Евророната и чрез нея към световната икономика.

Макропоказателите за развитие на националната икономика в България през периода 1998 – 2007 г. показват разнопосочни тенденции (таблица 1). Брутният вътрешен продукт по текущи (номинални цени) нараства от 22,4 млрд. лв. през 1998 година на 56,5 млрд. лв.

през 2007 г. със средногодишен темп на прираст 12,3%. Същевременно в неговото развитие могат да се отбележат някои особености. През 1998 г. настъпи процес на стабилизация на паричния сектор. Въвеждането на паричен съвет от юли 1997 г. и зависимостта на България от Световната икономика са важни фактори за приспособяване на реалния сектор към външни шокове. В този аспект номиналната стойност на БВП достигна 22,4 млрд.лв. или с реален растеж от 3,5 % спрямо 1997 г. През 2003 г. икономиката на България е постигнала относително висок темп на растеж от 4,3 %. Най-голям принос в него имат крайните потребителски разходи на домакинствата и инвестициите в основен капитал. Същевременно трябва да се отбележи, че отрицателно влияние върху темповете на икономически растеж има пасивното салдо по търговския баланс на страната, което се изразява в превишаване на обема на вноса на стоки и услуги в страната спрямо износа им. Наблюдава се известна разлика в темповете на растеж на БВП, изчислени по съпоставими цени, с отчитане на равнището на инфлация спрямо темповете по номинални цени. Поради това на пръв поглед се вижда, че средният темп на прираст на БВП за периода 1998 – 2007 г. значително превишава темповете на растеж по съпоставими цени.

² Годишен отчет на БНБ, 1998 г., с.21-23

Таблица 1

Макропоказатели за развитие на националната икономика в Република България

№	Показатели	1998	2003	2007	Индекси $\frac{2007}{1998} \cdot 100$	Среден темп на прираст в %
а	б	1	2	3	4	5
1.	БВП (текущи цени, млрд.лв.)	22,421	34,627	56,520	252,085	12,252
2.	Индекс на физическия обем (предходна година = 100%)	104,010	105,010	106,170	102,076	0,257
3.	ИПЦ (верижен индекс в %)	101,000	105,600	112,500	111,386	1,357
4.	ОЛП (номинален средногодишен в %)	5,030	2,670	4,580	91,054	-1,165
5.	Валутен курс на щ.д. (лв. за 1 щ.д.)	1,675	1,549	1,331	79,463	-2,833
6.	Касов дефицит/излишък (текущи цени, млн.лв.)	293,600	-110,600	1129,400	384,673	18,341
7.	БВД/БВП (в %)	85,500	60,200	97,300	113,801	1,629

Развитието на инфлацията през 1998 г. е подтиснато от въвеждането на паричен съвет, но отвореността на българската икономика се явява структуроопределящ фактор за показаното от нас нейно нарастване през периода 1998-2007 г. Важно значение при развитие на републиканския бюджет има основния лихвен процент и валутния курс на лева спрямо щатския долар, които заедно с БВП и инфлацията определят неговата макрорамка. Основният номинален средногодишен лихвен процент през периода 1998 – 2007 г. показва една неустойчива тенденция на намаление от 5,03% през 1998 г. на 2,67% през 2003 г. и на 4,58% през 2007 г. Тази вариация на намаление и повишение отразява синтезирано променящата се отворена българска

икономика към световната с нейните кризи. Като цяло средногодишният темп на намаление на основният номинален средногодишен лихвен процент за целия изследван период е -1,2%. Валутният курс на щатския долар за целия изследван период показва намаление от 1,675 лв. през 1998 г. на 1,549 лв. през 2003 г. за да достигне 1,331 лв. през 2007 г. или средногодишно намаление с -2,8 %. Вариацията на валутния курс изразява икономическите проблеми на американската икономика, които се отразяват и върху курса на долара.

Промените в основните показатели на макрорамката на консолидирания бюджет, в т.ч. републикански е свързана и с касовия му дефицит. Ще припомним, че той се получава като от вътрешния дефицит се извади величината на всички

платени лихви по външни задължения. Това обяснява защо през 2003 г. касовия дефицит е отрицателен (-110,6 млн.лв.). Това е свързано с обслужване на външните задължения на България. Като цяло консолидираният в т.ч. републиканският бюджет се характеризира с финансова стабилност и бюджетен излишък от повишена данъчна събираемост.

Измененията в размера на приходите и разходите по републиканския бюджет са разгледани на база годишни данни (таблица 2). Динамиката на годишните стойности на приходите и разходите по републиканския бюджет показва, че като цяло те нарастват през целия изследван период. Ако се вземе за база 1998год., се получава, че приходите и разходите постепенно се увеличават през всяка следваща година. В структурата на приходите по републиканския бюджет най-голямо значение за стопанската конюнктура има намаляването на данъчната тежест с оглед създаване на благоприятна икономическа среда на различните институционални единици, които насочват преки инвестиции в България. От друга страна намаляването на данъчната тежест стимулира инвестициите, които пряко влияят върху стопанската конюнктура, повишават събираемостта на данъците и пряко влияят върху намаляване развитието на сивата икономика. През 2007 г. продължи тенденцията за стимулиране на инвестициите, ръста на производството и повишаване на разполагаемите доходи на домакинствата. По отношение на корпоративното подоходно облагане бе понижена ставката от 15% на 10% с което се достигна едно от най-ниските равнища в ЕС. По-ниската ставка е една от предпоставките за увеличаване на данъчната база, което заедно с повишената икономическа активност на фирмите доведе до нарастване на бюджетните приходи от налози с 39% спрямо 2006 г.

От компонентите на данъчните приходи с най-голям ръст за изследвания период е данъкът върху дивидентите и доходите на юридическите лица, следван от постъпленията от акцизи и данъците върху печалбата. Това е резултат от провежданата данъчна реформа през последните години, която намира израз в намаляване на основните преки данъци и изместването на данъчната тежест от преките към косвените данъци. За периода 2005-2007 г. корпоративният данък намалява от 19,5% на 10%, а данъкът върху дивидентите - от 15% на 7%. Трябва да отбележим факта, че тези ставки са едни от най-ниските в ЕС. Ефектът от намалените ставки се прояви през 2007 г., през която въпреки намалените ставки приходите от корпоративни данъци се увеличиха.

Разходите по консолидирания, в т.ч. републикански бюджет са насочени в три направления. Те са: текущи разходи, капиталови разходи с прираст на държавния резерв и трансфери.

През периода 1998-2007 г. се наблюдава трайна тенденция на увеличение на разходите по републиканския бюджет, както по отношение на общия им размер, така и при трите им основни компонента – текущи разходи, капиталови разходи и трансфери – нето (предоставени / получени). Политиката за увеличаване на доходите има пряко отношение към потреблението с което се стимулира развитието на стопанската конюнктура и на нейните основни показатели.

2. Тенденции в стопанската конюнктура

Стопанската конюнктура включва всички показатели, които се отнасят до реалния, фискалния, финансовия и външния сектор на националната икономика.

Таблица 2

Динамика на структурата на приходите и разходите по републиканския бюджет в България³

(млн.лв)

№	Структура на приходите и разходите по елементи	1998	2003	2007	Индекси $\frac{2007}{1998} \cdot 100$	Среден темп на прираст в %
а	б	1	2	3	4	5
1.	Приходи и помощи (1.1+1.2)	4458,0	8441,6	16181,4	363,0	17,5
1.1.	Приходи (1.1.1+1.1.2)	4458,0	8407,3	15862,4	355,8	17,2
1.1.1.	Данъчни приходи	3994,0	6571,3	13920,6	348,5	16,9
1.1.1.1.	Данъци върху печалбата	426,0	992,2	1676,6	393,6	18,7
1.1.1.2.	Данък върху дивидентите и доходите на юридическите лица	16,8	83,6	156,0	928,6	32,1
1.1.1.3.	Данък върху доходите на физическите лица	514,4	445,6	1808,7	351,6	17,0
1.1.1.4.	Данък върху добавената стойност	1832,5	3100,8	6598,5	360,1	17,4
1.1.1.5.	Акцизи	659,5	1543,9	3315,4	502,7	22,4
1.1.1.6.	Мита и митнически такси	440,2	231,3	193,0	43,8	-9,8
1.1.1.7.	Други данъчни приходи	104,6	173,9	172,4	164,8	6,4
1.1.2.	Неданъчни приходи	464,0	1836,0	1941,8	418,5	19,6
1.1.2.1.	Текущи приходи и доходи от собственост	55,2	402,3	727,2	1317,4	38,0
1.1.2.2.	Глоби и административни наказания	152,6	142,5	102,9	67,4	-4,8
1.1.2.3.	Други неданъчни приходи	256,2	1291,2	1111,7	433,9	20,1
1.2.	Помощи	0,1	34,3	319,0	929,5	32,1
2.	Разходи - общо (2.1.+2.2.+2.3.)	4156,0	8552,2	14456,9	347,9	16,9
2.1.	Текущи разходи	2795,6	5289,6	6492,7	232,2	11,1
2.1.1.	Заплати и възнаграждения за персонала	329,0	594,6	1719,0	522,4	23,0
2.1.2.	Социални и здравно-осигурителни вноски	103,7	221,7	565,2	544,9	23,6
2.1.3.	Текуща издръжка	410,9	2513,2	2364,4	575,4	24,5
2.1.4.	Лихви	842,6	720,4	617,5	73,3	-3,8
2.1.4.1.	Лихви по външни заеми	610,7	559,0	460,7	75,4	-3,5
2.1.4.2.	Лихви по вътрешни заеми	232,0	161,3	156,8	67,6	-4,8
2.1.5.	Социални разходи, стипендии	19,2	532,4	664,1	3466,0	55,8
2.1.6.	Субсидии	132,0	707,3	562,5	426,0	19,9
2.2.	Капиталови разходи, прираст на държавния резерв и изкупуване на земеделска продукция	302,7	788,4	2121,1	700,8	27,6
2.3.	Трансфери - нето /предоставени (-); получени (+)/	1057,7	2474,2	5843,1	552,4	23,8

Източник на данните, поместени в таблица 2 са: Месечно информационно издание "Бюджетът" на Министерство на финансите за периода 1998 – 2008 г. и <http://www.minfin.bg/bg/statistics/?cat=1>. Базисните индекси и средногодишният темп на прираст са изчислени от автора.

Идея за тяхната систематизация сме взели от публикацията на Статистическия отдел на ООН за приложение на макросметките в политическия анализ.³ Те са съгласувани по време в три групи (таблица 3).

Броят на незаемите работни места в икономиката като водещ показател за характеризиране на трудовата заетост намалява през всяка следваща година от изследвания период. В началото на периода броят им е 10142, а в края той намалява на 8142. Средногодишният темп на прираст на обявените свободни места в икономиката общо за частния и държавния сектор е – 2,7%. Намалението им през периода е следствие от сравнително стабилната икономическа среда за развитие на частния бизнес и политиката за заетост.

Към приблизително съвпадащите показатели, които характеризират икономическата активност се отнасят наетите и безработните лица. Броят на наетите лица по трудово и служебно правоотношение през изследвания период се увеличава със средногодишен темп на прираст 2,1%. Монетарната стабилизация от втората половина на 1997 г. повлиява икономическата активност в страната и динамиката на заетостта и положителната тенденция на развитие на броя на наетите лица в обществените и частния сектор.

Паричните агрегати (M1, M2 и M3) са пряко свързани с паричната маса. Повишаването на доходите на населението и на данъчната събираемост води до нарастването им със средногодишен темп през периода 1998 – 2007 г. средно с 25%.

Към изоставащите показатели за характеризиране на стопанската конюнктура в България се отнася дългосрочната безработица, към която се отнасят безработни лица над 1

година. През 2003 г. техният брой е по-висок в сравнение с 1998 г., а в края на изследвания период броят им намалява. Очаква се броят им да намалява през следващите години, поради предприетите наказателни мерки за дългосрочно безработните лица, а именно намаляване на срока за получаване на помощи при безработица, както и ежегодните програми за временна заетост, които са насочени към различни социални групи от населението.

3. Взаимна зависимост на републиканския бюджет със стопанската конюнктура

Приходите и разходите по републиканския бюджет, тяхната структура и изменение са свързани със стопанската конюнктура. Още от начало трябва да се отбележи, че тази връзка е сложна, многообразна и се проявява с известно изоставане. Направените от нас изследвания с методите на корелационния анализ потвърждават тази наша работна хипотеза.

Водещите показатели от стопанската конюнктура характеризират бъдещото състояние на икономиката, от което зависят и приходите по консолидирания, в т.ч. републикански бюджет. Видно е, че паричните агрегати, които изразяват различна степен на ликвидност на паричната маса показват макар и слаба зависимост с приходите по бюджета, но положителна тенденция за нарастване при условие, че е изключен трендът в променливите и те изразяват “чистата” причинна зависимост. Корелационните коефициенти за връзката на разходите по бюджета с паричните агрегати M1, M2 и M3 е умерена, след като се изключи тренда от променливите. Това се обяснява с по-силната връзка на текущите разходи с паричните агрегати (таблица 4).

³. Use of Macro Accounts in Policy Analysis (2002), Department of Economic and Social Affairs, Statistics Division, United Nations, New York, p.228

Таблица 3

Динамика на съгласуваните показатели по време, които характеризират стопанската конюнктура в България

№	Съгласувани показатели по време	1998	2003	2007	Индекси $\frac{2007}{1998} \cdot 100$	Среден темп на прираст в %
а	б	1	2	3	4	5
1.	Водещи показатели					
1.1.	Незаети работни места (души)	10142	8825	8142	80,3	-2,7
1.2.	Преки чуждестранни инвестиции в България (млн.лв)	1183,5	3619,3	11948,0	1009,6	33,5
1.3.	Паричен агрегат М1 (млн.лв)	3706,0	8029,9	20726,7	559,3	24,0
1.4.	Паричен агрегат М2 (млн.лв)	6646,7	16464,7	42041,6	632,5	25,9
1.5.	Паричен агрегат М3 (млн.лв)	6646,7	16566,5	42061,6	632,8	25,9
2.	Приблизително съвпадащи показатели					
2.1.	Наети лица, общо (души)	2012360	2102561	2384903	118,5	2,1
2.2.	Безработни лица (души)	465202	500664	255910	55,0	-7,2
2.3.	Износ на стоки (млн.лв)	7328,3	13041,9	26231,0	357,9	17,3
2.4.	Износ на услуги (млн.лв)	3134,6	5336,7	8857,2	282,6	13,9
2.5.	Внос на стоки (млн.лв)	7970,6	17785,9	40741,7	511,2	22,6
2.6.	Внос на услуги (млн.лв)	2443,6	4255,7	6874,4	281,3	13,8
3.	Изоставащи показатели					
3.1.	Дългосрочна безработица (безработни лица над 1 година) (души)	155941	266078	144800	92,9	-0,9
3.2.	Средна месечна работна заплата на наетите лица (лв)	177	277	421	237,9	11,4
3.3.	Кредити на нефинансови предприятия, домакинства и НТООД (към м. декември) (млн.лв)	1571	5668	15708	999,8	33,3
3.4.	Жилищни кредити на нефинансови предприятия, домакинства и НТООД (към м. декември) (млн.лв.)	55,1	398,7	5609,9	10180,1	78,2

¹ Източник на данните, поместени в таблица 3 са: официалните публикации на Българска народна банка – "Годишен отчет на БНБ", "Информационен бюлетин на БНБ", Националния статистически институт – "Основни макроикономически показатели" през периода 1998 -2008 г. и официалните им сайтове – www.minfin.government.bg, www.bnb.bg, www.nsi.bg, и др. Базисните индекси и средногодишният темп на прираст са изчислени от автора.

Изчислените корелационни коефициенти за връзките на паричните агрегати с бюджетните приходи и бюджетните разходи са статистически значими, макар и не големи по величина.

От приблизително съвпадащите показатели след предварително изключване на тренда чрез верижни индекси на променливите, най-силна е

зависимостта на вноса на стоки и на услуги с бюджетните приходи (вж. таблица 4), тъй като митата по вноса са съществено компонент за нарастване на БВП и имат определящо значение при формиране на бюджетните приходи. Сравнително по-слаба е връзката на вноса на стоки и на услуги с разходите по републиканския бюджет.

Таблица 4

Взаимна зависимост между приходите и разходите по републиканския бюджет и показателите за стопанската конюнктура*

№	Показатели за стопанската конюнктура X_k	Корелационни коефициенти с приходите по републиканския бюджет Y_{1xk}		Корелационни коефициенти с разходите по републиканския бюджет Y_{2xk}	
		изходни данни	верижни индекси	изходни данни	верижни индекси
а	б	1	2	3	4
1.	Водещи показатели				
1.1.	Незаети работни места	-0.47	0.06	-0.30	0.02
1.2.	Преки чуждестранни инвестиции	0.74	0.09	0.45	0.09
1.3.	Парични агрегати М1	0.86	0.19	0.48	0.51
1.4.	Парични агрегати М2	0.87	0.27	0.48	0.48
1.5.	Парични агрегати М3	0.87	0.28	0.48	0.48
2.	Приблизително съвпадащи показатели				
2.1.	Наети лица	0.76	0.02	0.31	-0.23
2.2.	Безработни лица	-0.65	-0.09	-0.29	-0.03
2.3.	Износ на стоки	0.83	0.13	0.39	-0.05
2.4.	Внос на стоки	0.88	0.51	0.50	0.25
2.5.	Износ на услуги	0.25	-0.01	0.07	0.15
2.6.	Внос на услуги	0.64	0.32	0.41	0.28
3.	Изоставащи показатели				
3.1.	Дългосрочна безработица	-0.21	-0.11	-0.04	-0.09
3.2.	Средна месечна работна заплата	0.83	0.38	0.55	0.46
3.3.	Кредити	0.87	0.20	0.47	0.10
3.4.	Жилищни кредити	0.80	0.12	0.42	0.17
№	Показатели за стопанската конюнктура X_k	Корелационни коефициенти с приходите по републиканския бюджет Y_{1xk}		Корелационни коефициенти с разходите по републиканския бюджет Y_{2xk}	
		изходни данни	верижни индекси	изходни данни	верижни индекси
а	б	1	2	3	4
1.	Водещи показатели				
1.1.	Незаети работни места	-0.47	0.06	-0.30	0.02
1.2.	Преки чуждестранни инвестиции	0.74	0.09	0.45	0.09
1.3.	Парични агрегати М1	0.86	0.19	0.48	0.51
1.4.	Парични агрегати М2	0.87	0.27	0.48	0.48
1.5.	Парични агрегати М3	0.87	0.28	0.48	0.48
2.	Приблизително съвпадащи				

	показатели				
2.1.	Наети лица	0.76	0.02	0.31	-0.23
2.2.	Безработни лица	-0.65	-0.09	-0.29	-0.03
2.3.	Износ на стоки	0.83	0.13	0.39	-0.05
2.4.	Внос на стоки	0.88	0.51	0.50	0.25
2.5.	Износ на услуги	0.25	-0.01	0.07	0.15
2.6.	Внос на услуги	0.64	0.32	0.41	0.28
3.	Изоставащи показатели				
3.1.	Дългосрочна безработица	-0.21	-0.11	-0.04	-0.09
3.2.	Средна месечна работна заплата	0.83	0.38	0.55	0.46
3.3.	Кредити	0.87	0.20	0.47	0.10
3.4.	Жилищни кредити	0.80	0.12	0.42	0.17

* Коефициентите на корелация са изчислени от месечни верижни индекси за периода 1998-2007 година. Корелационните коефициенти в "Bold" са статистически значими (бел. на авт).

Същевременно връзката на наетите лица с бюджетните разходи, макар и слаба е обратнопропорционална, тъй като осигуряването на заетост на наетите лица намалява разходите по тяхната социална издръжка.

От изоставащите показатели най-силна е връзката на приходите и на разходите по републиканския бюджет със средната месечна работна заплата и с кредитите. Те водят до увеличаване на доходите на наетите лица и данъците, които постъпват от страна на предприятията в приход на републиканския бюджет. Дългосрочната безработица не влияе съществено върху приходите и разходите.

Направените анализи показват, че стопанската конюнктура в този случай не е структуроопределящ фактор за развитието на републиканския бюджет, което изисква по-нататъшно усъвършенстване на данъчно-бюджетната политика на държавата.

Заклучение

Направеното изследване позволява да се формулират следните обобщения и изводи:

1. Макропоказателите за развитие на националната икономика показват разнопосочни тенденции, при които БВП нараства средногодишно с 12,25% по текущи цени, ИПЦ с 1,36%, докато ОЛП

спада средногодишно с -1,16%, а валутния курс на щатския долар намалява средногодишно с 2,83%.

2. Приходите и разходите по републиканския бюджет за периода 1998-2007 г. нарастват средногодишно с 17,5% за приходите и 16,9% за разходите, в резултат на което за целия период е реализиран касов излишък с изключение на 2003 г.

3. Съгласуваните по време показатели на стопанската конюнктура като цяло показват тенденция на средногодишно нарастване: водещите показатели, като преки чуждестранни инвестиции и паричните агрегати М1, М2 и М3 нарастват с висок средногодишен темп над 24%; приблизително съпадащите със средногодишен темп над 13,8% за износа и вноса на стоки и услуги, докато от изоставащите показатели най-висок е средногодишният темп на прираст на жилищните кредити.

4. Изследването на взаимната зависимост на републиканския бюджет от стопанската конюнктура с корелационен анализ показва, че връзката между тях е слаба по отношение на приходите и умерена спрямо разходите. Това позволява да се констатира, че стопанската конюнктура в България все още не е структуроопределящ фактор за развитие на републиканския бюджет.